

Problem dobrobiti kod Aristotela

Živković, Lorena

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:551241>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI**

LORENA ŽIVKOVIĆ

PROBLEM DOBROBITI KOD ARISTOTELE

završni rad

Rijeka, rujan 2021.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Eudaimonističke teorije – općenito	3
3. Određenje krajnje dobrog	5
3.1. Funkcija i vrlina – funkcijski argument	9
4. Kako postati sretan: usvajanje vrline i njezino određenje	11
5. Teorija “zlatne sredine“	15
6. Kritika teorije “zlatne sredine“	21
7. Zaključak	23
8. Popis literature	25

SAŽETAK

Rad će ponuditi analizu Aristotelovog pojma dobrobiti ili sreće (*eudaimonia*), a to će se napraviti kroz sljedeće korake. Prvo će se objasniti Aristotelova definicija sreće, kao racionalne djelatnosti duše u skladu s vrlinom, na temelju tzv. funkcijskog argumenta. Potom će se analizirati središnji pojam te definicije, vrlina i odnos vrline i sreće. Konačno, objasnit će se Aristotelovo učenje o “zlatnoj sredini“, kao etičkom načelu koje nas vodi do ostvarenja dobrog života.

KLJUČNE RIJEČI: dobrobit, sreća, *eudaimonia*, vrlina, djelovanje, navika, sredina

1.Uvod

Aristotel je rođen 384. g. pr. Kr. u Stagiri. On dolazi u Atenu 367.g. pr. Kr. i ondje ostaje dvadeset godina te uči od Platona. Kada Platon umire 247.g. pr. Kr., Aristotel napušta Atenu te u tom periodu postaje učiteljem Aleksandra Velikog. Povratkom u Atenu, osniva vlastitu školu Licej 334.g. pr. Kr. te ondje i umire 322.g. pr. Kr. (Crisp 2004; Virag 2004).

Ono za što se čini da možemo nazvati zadatkom sveukupne Aristotelove filozofije jest prikupljanje činjenica kako bi sustavno prikazao svijet. On se bavio znanstvenim radom različitih područja te izučava filozofiju, zoologiju i botaniku te je uvelike doprinio sistematizaciji znanosti. Detaljan je u svemu što piše te je ono što karakterizira njegove radove upravo težnja za znanjem, sustavnost u istraživanju i traženje odgovarajuće metode prikladne za specifično područje istraživanja. Tome je tako jer Aristotel uvodi podjelu znanosti na određena područja te smatra kako svako područje zahtijeva specifičnu metodologiju istraživanja.

U ovom radu bavit ću se Aristotelovom *Nikomahovom etikom*, djelom koje je utjecalo na mnoge antičke škole nakon njegove smrti, potom je bilo predmetom izučavanja u srednjem vijeku, a utjecaji tog djela vidljivi su i u suvremenoj filozofiji morala (Crisp 2004).

Aristotel stvara pod utjecajem svog učitelja Platona i njegovog moralnog nauka, a ono što je najviše utjecalo na njega jest Platonova misao o tome da promišljanje o moralnom djelovanju mora biti spojeno s emocijama. Također, slaže se s Platonom u tom pogledu da mi već u djetinjstvu, kroz odgoj, trebamo biti poučavani primjerenom dozi osjećanja određene emocije jer se već kao djeca suočavamo s raznim situacijama koje od nas zahtijevaju određenu reakciju. No, prije Aristotela nitko nije pisao zasebne etičke rasprave, posvećene isključivo etici i to primjenjujući prikladnu metodologiju. Primjerice, Platonova *Država* etiku ne tretira kao zasebnu temu, niti nudi sustavno ispitivanje prirode sreće, vrlina ili prijateljstva kao što to čini Aristotel (Kraut 2018).

Aristotel započinje svoju etičku teoriju kao zasebnu disciplinu. Njegova metodologija odgovara području o kojem se raspravlja, a raspravlja se o djelovanju, te se mora uzeti u obzir to da generalizacije na ovom području neće vrijediti za svaku situaciju. Razlog za to je što Aristotel smatra da proučavamo etiku kako bi poboljšali svoj život, a ne naučili što je vrlina, stoga glavna mu je briga praktični aspekt toga kako postati dobrom osobom i praktično ostvariti dobro.

Aristotel slijedi Sokrata i Platona uzimajući vrline kao centralne za dobar život (dobro proživljen život). Kao i Platon, on prihvaća etičke vrline, primjerice pravednost, hrabrost, razboritost i proširuje taj popis. Ono po čemu se razlikuje od svog učitelja jest to da on smatra kako ne trebamo biti obrazovani na određenim poljima kako bismo bili sasvim vrlo osoba. Smatra da recimo matematika i filozofija nisu nešto što je svakome prijeko potrebno da bi shvatili što je dobro. Ono na čemu će Aristotel uvijek inzistirati je djelovanje pa je stoga važnije djelovati kako bi s vremenom stekli određene navike zbog kojih ćemo neka opća pravila znati primijeniti na pojedinačne slučajeve. Inzistira se na praktičnoj mudrosti te nam je potrebna vježba kako bi mogli pronaći odgovarajuće ponašanje za svaku prigodu (Kraut 2018).

2. Eudaimonističke teorije – općenito

Eudaimonističke teorije su teorije unutar etike koje zastupaju ideju dobrog života utemeljenog u sreći (*eudaimonia*), koja predstavlja usavršavanje odnosno perfekciju ljudske prirode u skladu s vrlinama. Glavni fokus kod ovog tipa teorija stavljen je na unaprjeđivanje vlastitih sposobnosti i korištenje tih sposobnosti na dobar način što u konačnici dovodi do (vođenja) dobrog života. Budući da govorimo o usavršavanju sposobnosti, Aristotel se uzima kao začetnik moralnog perfekcionizma, odnosno upravo ovih eudaimonističkih teorija koje tvrde da je intrinzično dobro za ljudska bića usavršavanje onoga što je specifično za ljudsku prirodu. Usavršavanje ljudske prirode se ostvaruje kroz djelovanje, što je kod Aristotela posebno naglašeno. No, da bi djelovanje bilo dobro, kao ključ moralnog djelovanja uzimaju se vrline (one karakteristike koje nam omogućavaju da djelovanje bude izvrsno). Zbog toga se u suvremenoj filozofiji često na eudaimonističke teorije referira kao na etiku vrline. Dakle, dva su ključna pojma u Aristotelovoj etici koje je potrebno analizirati, sreća i vrlina.

Na samom početku treba rastumačiti etimologiju riječi *eudaimonia*. Riječ dolazi od grčke riječi *εὐδαιμονία* što se obično prevodi kao sreća, blaženstvo, krajnje dobro (može biti i blagostanje, napredovanje). Taj pojam je centralni pojam cjelokupne antičke filozofije. Tome je tako zbog tradicionalnog shvaćanja sreće u grčkoj etici, a ono je sadržano u sljedećem: Sve ljudske radnje teže ostvarenju nekog cilja, a konačna svrha svakog čovjeka je biti sretan, jer sve naše radnje streme k ostvarenju sreće, drugim riječima, sreća je za grčke filozofe krajnji cilj svih ljudskih radnji. Ovo shvaćanje treba popratiti dodatnim objašnjenjem – s obzirom na to da svaku radnju činimo poradi nekog krajnjeg cilja, moramo shvatiti koji je krajnji cilj ljudskog života. Za svaku radnju ima smisla pitati zašto ju činimo, ali u konačnici će odgovor biti da činimo nešto da nam bude dobro, to jest, da budemo sretni te dalje od toga nema smisla pitati „Zašto?“. Sreća je prema tome krajnji cilj.

Nadalje, treba razložiti pojam vrline. Vrlina ne mora biti vezana isključivo uz područje morala, već je to ona karakteristika koja označava da je neka stvar dobra, izvrsna, ispravna. Tako i različiti predmeti, a ne samo ljudi mogu imati vrline, kao što je to primjerice nož koji onda kada je oštar kažemo da je dobar jer dobro radi svoj posao ili to može biti kuća za koju ćemo reći da dobro radi svoj posao kada je nečije mjesto za stanovanje. Dakle, vrlina je ona karakteristika na temelju koje ćemo pohvaliti neku stvar.

Aristotelov koncept dobrog života pokazat će nam kako se odnose sreća i vrlina, odnosno odgovorit će na pitanje jesu li vrline nužne i dovoljne za sreću ili su nužne, ali ne i dovoljne. Zbog toga je sada u nastavku važno ispitati prvo što je sreća, a onda koja je uloga vrline.

3. Određenje krajnje dobrog

Aristotel kreće u istraživanje, točnije, određenje sreće te proučava znanost koja se time bavi, konkretnije, političku znanost. Politička znanost je u shvaćena u širokom smislu pa ona obuhvaća i etiku, stoga, te dvije discipline treba shvatiti kao jedinstvo praktične znanosti. Treba shvatiti što je sreća jer nam to pomaže da spoznamo kako trebamo živjeti da bi živjeli dobro. Sreća je svrha koju svi želimo, kojoj svi težimo. Treba imati na umu da je priroda predmeta koju on istražuje takva da ne može biti u potpunosti određena (kao što to možemo učiniti s matematikom). Stoga, on smatra da će nam etika dati nekakvo određenje dobrog života samo ugrubo. Uzimajući u obzir ove metodološke napomene, Aristotel kreće prvo u vrlo široko ispitivanje pojma svrhe, budući da polazi od sljedeće pretpostavke: „Svako umijeće i svako istraživanje, te slično djelovanje i pothvat, teže, čini se, nekom dobru“ (*NE*, I.I 10941–2). Citat jest upravo početna rečenica *Nikomahove etike*. Aristotel polazi od zapažanja o „nekom dobru“, odnosno svrsi ili cilju, kao o objektu svih ljudskih težnji te brzo u tekstu ono što navodi kao „dobro“ pretvara u „najbolje dobro“ (*NE*, I.II 1094a21–22), da bi kasnije isto poistovjetio s *eudaimonijom* (*NE*, I.IV 1095a18; Kraut 2016). Također, Aristotel će razmotriti koja su to dobra potrebna za sretan ljudski život te radi li se o jednom ili više njih (Hudoletnjak Grgić 2007; Senković 2007).

Po Aristotelu, sve što činimo, činimo jer želimo ostvariti neki cilj, to jest, svrhu. Ono što Aristotela zanima je kakvi su ti ciljevi i u kakvom su odnosu međusobno. Zaključuje da su svrhe takve da stoje u međusobnom odnosu podređenosti i nadređenosti, dakle postoji hijerarhija svrha, ali i da hijerarhija svrha ne može ići u beskonačnost – mora postojati krajnje dobro – za koje će utvrditi da je sreća.

Treba naglasiti da je etika nauka o dobru kao o svrsi ljudskih djela. No etiku ne zanima bilo koje dobro, jer svaka disciplina razmatra neko dobro koje za svoj cilj ima nešto korisno za ljudske potrebe. Također, etika ne razmatra usporedbe raznih dobara, već traga za najvišim dobrom. Aristotel tvrdi da bi sve naše težnje bile isprazne kada ne bi težile nekom dobru – misli se na najviše dobro i ono je poželjno radi sebe samog. Sve ostale stvari su poželjne radi njega. Ono što Aristotel kaže jest sljedeće:

„Ako, dakle, postoji nekakva svrha naših djela koju želimo zbog nje same, i sve ostalo radi nje i ne izabiremo sve zbog čega drugoga (jer to bi vodilo u beskonačnost, tako te bi žudnja bila isprazna i zabludna), jasno je da ona mora biti dobro, i to ono najviše“ (*NE*, I.II 1094a21-26).

Aristotel proučavajući odgovore svojih prethodnika, proučava i koncepciju dobra kod svog učitelja Platona te u šestom poglavlju prve knjige *Nikomahove etike* daje kritiku Platonovoj teoriji ideja (dobra). Izdvojimo samo neke od njih. Aristotel nas prije svega upućuje na to da kada govorimo o nekoj stvari, uvijek je možemo svrstati u neku od kategorija koje Aristotel razlikuje, poput supstancije, kvalitete, kvantitete, itd.. Kod ideje dobra, čini se da to nije jedna stvar jer možemo za puno predmeta ili djela reći da su dobra, što znači da se „dobro“ pojavljuje u više kategorija. Također, ideja dobra ne pripada niti jednoj znanosti. Između ostaloga, ideja dobra je pomalo apstraktna pa je zato odvojena od naše zbilje, a ono što je dobro koje Aristotel opisuje je usko vezano za našu stvarnost. Stoga, Aristotel odbacuje ideju dobra jer se čini kao nešto što nije korisno. Najvažnija kritika Platona zato ide u smjeru u kojem pokazuje da njegove ideje nisu nešto što je primjenjivo na praktičnoj sferi koju će Aristotel zagovarati, upravo dobro koje Aristotel istražuje je praktično dobro – kako trebamo živjeti da bismo živjeli dobro.

Aristotelova namjera je slična onoj koju je Platon imao na umu pišući *Državu*. Platon je težio tome da objasni kako dijelovi duše imaju neki hijerarhijski poredak, a time je htio pokazati da se one tradicionalne grčke vrijednosti mogu manifestirati kada izražavaju ispravan odnos razuma i onog manje racionalnog dijela duše. Aristotel pokazuje kako putem razuma razlučujemo što nam je činiti, a pritom ističe kako su naše odluke popraćene emocijama te se posvećuje detaljnom proučavanju pojedinih vrлина koje otkrivaju kako svaka od njih uključuje određenu vrstu uređenja duše. Aristotelov je cilj doći do zaključaka poput Platonovih, ali se pritom ne želi oslanjati na Platonovu metafiziku koja igra središnju ulogu u argumentima *Države*. Zbog činjenice da je predmet istraživanja ostvarivanje praktičnog dobra, Aristotel odbacuje postojanje Platonovih ideja i metafizičku osnovu etike. On odbacuje ideju koja nalaže da kako bi čovjek postao vrlim, mora proučavati matematiku i ostale znanosti. Iako se Aristotelova etička teorija ponekad oslanja na neke druge dijelove Platonove filozofije, on nikada ne predlaže da netko tko usvaja etiku treba sudjelovati u specijaliziranom proučavanju svijeta prirode, matematike ili vječnih i promjenjivih predmeta. Aristotelov je zadatak učiniti etiku autonomnim područjem i pokazati zašto potpuno razumijevanje onoga što je dobro ne zahtijeva stručnost u bilo kojem drugom području (Kraut 2018; Tadić 2003).

U drugoj knjizi *Države* Platon kaže nam da je najbolja vrsta dobra ona koja je poželjna sama po sebi i zbog svojih posljedica (357d-358a). Aristotel se s ovime neće složiti te pretpostavlja da ako je A poželjno zbog B, tada je B bolje od A (*NE*, I.I 1094a14-16). Dakle, najviša vrsta dobra mora biti ona koja se ne želi ni zbog čega drugog, već radi sebe samog. Da bi pokazao kako je najviše dobro poželjno radi sebe samog, mora pokazati kako su sva ostala dobra

instrumentalna, a ona su takva jer teže najvišem dobru. Sukladno tome, Aristotel ne ispituje vrlo djelatnost kao izoliranu od ostalih dobara. On raspravlja o časti, bogatstvu i prijateljstvu kako bi pokazao da se ta dobra mogu shvatiti kao resursi za približavanje najvećem dobru. Uz to, pokazuje kako vrlina igra središnju ulogu u dobro proživljenom životu. Vrlo aktivnost pridonosi sretnom životu, pritom ne jamčeći sreću u svim okolnostima, već služeći kao cilj zbog kojeg se želi težiti dobrome. Stoga Aristotelova metodologija, mnogo više doli Platonove, obraća pažnju na veze koje su uspostavljene između vrline i drugih dobara (Kraut 2018).

U ovom trenutku valja razložiti koja dobra razlikuje Aristotel. Radi se o tri dobra koja su nam potrebna kako bi ostvarili, odnosno vodili dobar život (*NE*, I.VIII 1098b6-11). Oslanjajući se na istraživanje i stavove drugih filozofa i uobičajena mišljenja, Aristotel zaključuje da postoje tri vrste dobara:

- (1) Izvanjska dobra (ono što je eksternalno, izvanjsko)
- (2) Dobra duše (vrlina)
- (3) Dobra tijela (snaga, zdravlje, ljepota)

Specifičnost njegove teorije bit će u tome što on nalaže da su nam za dobar život potrebna upravo sva tri. Aristotel kroz cijelu etiku pokušava pokazati kako je sreća nešto stabilno i trajno, ali primjećuje da smo ovisni o izvanjskim dobrima. Potrebna su nam izvanjska dobra, kao što su to na primjer prijatelji, bogatstvo i politička moć. Prijatelji su važni jer preko njih, bolje rečeno, prema njima manifestiramo vrlinu. Ista je stvar i s novcem – ako želimo pokazati da smo darežljivi, treba nam novac kao izvanjsko dobro, teško da ćemo biti darežljivi ako ga nemamo. Dobra duše, vrline, su ona dobra koja su nam potrebna kako bi djelovali vrlo. Vrline su spojene sa srećom pa su stoga one nužne. Dobra tijela su nam također potrebna. Aristotel će reći da su ona poželjna kako ne bi bili pokuđeni: „Jer nitko ne kori one koji su ružni po naravi, nego one što su takvi zbog nevježbanja i nemara“ (*NE*, III.V 1114a22-25). Posljedično ovom stavu, izgleda da ne može svatko biti sretan, no prema Aristotelu se možemo pobrinuti za to da usvojimo vrlinu i sukladno tome djelujemo vrlo (Kraut 2018; Alispahić 2019).

Ova tri dobra su dovoljan i nužan uvjet za dobar život. U tom kontekstu, Aristotela posebno zanima odnos sreće i vrline, a kao što smo vidjeli, zaključit će da su nam vrline nužne za sreću, ali ne i dovoljne, već nam trebaju i preostala, tzv. izvanjska dobra. Aristotel zaključuje da su različiti filozofi uzimali jedno od ovih dobara kao nužna za sreću. Kod Platona je, primjerice, nužna ideja dobra, za Sokrata je vrlina dovoljna, ali ne i nužna. Generalno je tradicionalna grčka etika podrazumijevala kako su izvanjska dobra poput statusa i bogatstva nužna za sreću.

Aristotelova se koncepcija dobra pokazala kao superiorna u odnose na ove druge zato što on smatra da su sva ova dobra nužna za sretan život.

3.1. Funkcija i vrlina – funkcijski argument

U prvom poglavlju (*NE*, I.VI 1097b) Aristotel detaljno tumači koje su karakteristike krajnjeg dobra. Krajnje dobro je samodostatno, bira se zbog njega samog, ono je intrinzično dobro. Ono mora imati karakteristiku da je samodostatno jer ljudi nisu sami sebi dovoljni, po prirodi su društvena bića. Da bismo ostvarili svoju svrhu, moramo ostvariti svrhu društvenog bića. Dakle, samodostatnost ne isključuje druge ljude.

Traži ljudsko dobro preko dva ključna pojma:

(1) funkcija (*ergon*)

(2) vrlina (*arete*)

Ta dva pojma uzimaju se kao ishodište, kao početna pretpostavka. Funkcija je ovdje važna jer Aristotel smatra da svaka stvar ima svoju svrhu, odnosno svoju funkciju pa tako i čovjek. Vrlina je ono na temelju čega ćemo neku stvar pohvaliti, nešto zbog čega pohvaljujemo tu stvar kada ona izvršava svoju funkciju. Iznosi argument koji nazivamo „funkcijskim argumentom“, a kojemu prethode dva argumenta te su mu isti potrebni kako bi dokazao da čovjek ima funkciju. Oni su sadržani u sljedećem: prvi argument polazi od pretpostavke da čovjek ima funkciju kao glazbenik, kipar ili bilo koju drugu specifičnu funkciju koju ispunjava kroz određenu djelatnost, tako onda i čovjek kao čovjek mora imati svoju funkciju. Drugi argument polazi od činjenice da svaki dio čovjekova organizma ima funkciju pa zbog toga, zaključuje Aristotel da i čovjek u cjelini mora imati svoju funkciju (*NE*, I.VIII 1098a).

Aristotel kreće u određenje ljudske funkcije i pita se što je to. Ovim pitanjem započinje tzv. funkcijski argument. On traži neku specifičnu funkciju koju moraju imati samo ljudi. Prvo se pita je li ljudska funkcija samo življenje. To odmah odbacuje jer primjećuje da postoje i druga živa bića, stoga to ne može biti isključivo ljudska funkcija. Nadalje ispituje hranjenje i rast, no primjećuje da također postoje druga bića koja to čine te da je to zapravo njihova funkcija. Biljke su bića kojima je funkcija hraniti se i rasti. Zatim preispituje nije li to možda zamjećivanje, no uočava da to čine i životinje. Konačno, pronalazi nešto za što se čini da posjeduju samo ljudi – razum. Specifična je ljudska funkcija, stoga, djelovanje i to djelovanje onog dijela duše koji posjeduje razum. No, njega će zanimati ne bilo kakvo djelovanje, već dobro djelovanje u skladu s razumom. Karakteristika koja omogućava dobro djelovanje u skladu s razumom biti će vrlina duše, zbog čega konačna definicija sreće kao krajnjeg ljudskog dobra glasi: sreća je racionalno djelovanje duše u skladu s vrlinom.

Tek kada djelujemo na ovaj način, možemo ostvariti svoje krajnje dobro zbog toga jer je to jedina očita specifična funkcija čovjeka te dobivamo potvrdu na pitanje što je to krajnje dobro – ono je sreća. Posjedovanje vrlina omogućuje da to djelovanje bude izvrsno.

4. Kako postati sretan: usvajanje vrline i njezino određenje

Aristotel dalje razlaže kako usvajamo sreću. Uvidjevši da smo ovisni o izvanjskim dobrima, on želi odbaciti slučajnost i ne želi da naša sreća ovisi o izvanjskim čimbenicima. Kada se pita što zahtijeva sreća, dolazi do odgovora da zahtijeva vrlinu i potpun život, što vodi do ispitivanja načina usvajanja vrline, a onda nam daje i definiciju i određenje vrline. Tri su glavna pitanja u drugoj knjizi *Nikomahove etike*:

- (1) Po čemu se razlikuju intelektualne i karakterne vrline?
- (2) Kako se stječu?
- (3) Što je vrlina? (Kraut 2018)

Podsjetimo da se za Aristotela sreća sastoji u djelatnosti, u činjenju nečega. To se djelovanje tiče duše, a djelovanjem duše u skladu s vrlinom se postiže izvrsnost. Duša je prema Aristotelu specifična organizacija materije našeg tijela koja nam omogućava činjenje specifičnih ljudskih radnji. Ona se sastoji od dva dijela (*NE*, I.XIII 1103a1-10) od kojih je prvi racionalni dio te je on povezan s umskim vrlinama. Radi se o onima na temelju kojih pohvaljujemo razum, a to su – umjerenost, znanje, razboritost, um i mudrost. Drugi dio duše je onaj iracionalni koji je sačinjen od vegetativnog dijela koji služi za hranjenje i rast i dijela koji nije imenovan, ali sudjeluje u razumu, to jest, sposoban je slijediti razum. Kod dijela koji sudjeluje u razumu nalaze se emocije i sve ono što nazivamo karakterom – to su zapravo moralne vrline. Moralne vrline su također podijeljene na dva dijela: one koje se odnose na teorijsko rasuđivanje i one koje se odnose na djelovanje (*NE*, VI.I 1139a3–8; Kraut 2018; Gregorić 2008). Duša je dakle, podijeljena prema svojim sposobnostima, odnosno, sposobnosti duše čine njene dijelove. Ovdje je još važno istaknuti da sve ove vrline ovise o jednoj umskoj, a to je razboritost.

Kandidati koji su rođeni s potencijalom da postanu vrle osobe su muškarci koji moraju proći kroz dvije faze – prvo u djetinjstvu trebaju steći određene navike, a kasnije, kada njihov um dozrije, moraju steći praktičnu mudrost (*phronêsis*), (Kraut 2018; Trbara 2012). Naglašena je ovdje uloga odgoja. Kao djeca se nalazimo na niskom stupnju etičke vrline jer smo stavljeni u situacije koje od nas zahtijevaju određenu reakciju – pokazivanje reakcije i određene emocije. Kasnije, kako sazrijevamo, sve su nam manje potrebni drugi ljude na koje smo se kao djeca trebali oslanjati i postajemo sposobni biti vođeni vlastitim razmišljanjima. Kroz sazrijevanje, usavršavamo vještinu mišljenja, a i naše emocionalne reakcije. Onaj tko se usavršio kao vrlo osoba, neće težiti nečemu što je sramotno, kao što mu neće niti biti teško odreći se nekog užitka

jer shvaća kako ga se treba odreći poradi svog cilja, odnosno izvršavanja vrle aktivnosti (Kraut 2018; Roščić 2007).

Ovdje treba dalje objasniti kako se točno stječu karakterne vrline pri čemu je naglasak stavljen na proces navikavanja. Aristotel nalaže da niti jedna karakterna vrлина ne nastaje u nama na prirodan način, u smislu da se s njima rađamo. Smatra da se vrлина usvaja jer je naša priroda takva da se može oblikovati. Po prirodi smo ustrojени da ih primamo, a upotpunjujemo navikom - tako ih dobivamo. U drugom poglavlju *Nikomahove etike*, Aristotel objašnjava kako nam vrline nisu urođene te je ljudska priroda upravo takva da se može oblikovati – kada to ne bi bilo tako, ne bismo vrline niti mogli steći. Nadalje, pojašnjava zašto je tome tako te daje primjer kamena i gorućeg ognja – kamen se po svojoj prirodi kotrlja prema dolje i on se ne može naviknuti da se kreće prema gore, isto je i s ognjem, plamen u ognju po svojoj je prirodi usmjeren prema gore i ne može se naviknuti da gori prema dolje. Primjerima se pokazuje kako ljudi nemaju istu prirodu kao i kamen ili oganj, već je ljudska priroda takva da omogućava navikavanje. Drugim riječima, kada bi nam vrline dolazile iz prirode, kada bi nam bile urođene, ne bismo ih imali kako steći.

Stjecanje vrлина događa se kroz spomenuti proces navikavanja ili habituacije. Kako taj proces izgleda? Aristotel ga pojašnjava tako što prvo uvodi razliku između djelatnosti koje imamo po prirodi i vještina koje nam nisu urođene (NE, II.I). Na primjer, „gledanje“ je nešto prirodno, a ono što prethodi činu gledanja je posjedovanje osjetila. Zato Aristotel zaključuje da u ovom slučaju najprije imamo sposobnosti, a potom djelatnosti. Suprotno tome, stvari koje nemamo po prirodi dobivamo tako što prvo vršimo djelatnost, a tek onda dobivamo sposobnost – na primjer kućegraditelj prvo mora izgraditi nekoliko kuća da bi dobio sposobnost građenja. Proces činjenja rezultira stjecanjem sposobnosti. Stoga, stjecanje vrлина, kao i stjecanje umijeća, događa se kroz proces navikavanja. Dakle, proces navikavanja je proces kojim se vrši neka radnja tako da vršenje radnje postane dio nas.

Međutim, valja istaknuti problem do kojeg dolazimo ako prihvatimo ovu koncepciju. Naime, otvara se pitanje: kako je moguće činiti hrabra djela ako nismo hrabri? Kako možemo napraviti prvo vrlo djelo ako je za to već potrebno prethodno imati vrlinu? Protuslovlje se može prikazati na sljedeći način:

- (1) Postajem hrabra osoba tako što činim hrabra djela.
- (2) Da bih činila hrabra djela moram biti hrabra.

Aristotel razrješava ovo protuslovlje govoreći da moramo činiti hrabra djela kako bismo postali hrabri. Kako se vrlina stječe navikavanjem, treba se na hrabrost naviknuti. Moramo doći do toga da budemo upravo u toj vrlini. Kada činimo hrabra djela, mi zapravo vježbamo, učimo se. Dok u drugom djelu, kada smo hrabri, tada smo već u vrlini i to je različito od prve faze. Osoba postaje hrabra onda kada usvoji tu vrlinu na način da je to postojano i čvrsto. Odnosno hrabro djelovanje u prvotnim pokušajima nije isto što i hrabro djelovanje onda kada je vrlina usvojena, odnosno kada smo prošli proces navikavanja. Ovakvo objašnjenje u skladu je s onim što Aristotel pokušava pokazati – da je sreća nešto trajno i stabilno. Da bi sreća bila takva, takva mora biti i vrlina jer se sreća postiže upravo djelovanjem razuma u skladu s vrlinom.

Ono na što Aristotel pokušava ukazati jest sam moralni razvoj - one radnje koje su nam u početku bile naporne i za koje smo morali uložiti mnogo truda, s vremenom postanu lake i ne predstavljaju napor. Činjenjem sve većeg broja recimo hrabrih djela, postaje se hrabar. Ta vrlina se svakim idućim djelom sve više učvršćuje te učvršćuje stanje duha i osoba se moralno razvija. Dakle, kontinuirano vršenje vrlih djela vodi prema stabilnom stanju osobe koju onda možemo nazvati vrlom osobom. Učvršćeno stanje je posjedovanje vrline u pravom smislu. Ona se može steći samo djelovanjem te djelatnost rezultira njome.

Aristotel tu daje ograničenje: budući da se vrlina stječe tako da vršite određene radnje, nekom vrstom vježbanja, vrlinu mogu usvojiti samo oni koji imaju fizičke predispozicije. To je nešto što je vezano uz ona izvanjska dobra te je to zdravorazumski, sjetimo se našeg primjera – teško da ćemo biti darežljivi ako nemamo što dati. Sretan život je manifestiranje vrline što se vidi u funkcijskom argumentu – to znači da smo ostvarili svoj najveći potencijal, odnosno djelujemo u skladu sa izvrsnosti.

Aristotel upozorava na važnu razliku između usvajanja vrline i ostalih vještina. U slučaju kućegraditelja gledamo sam kraj djelatnosti kao krajnji rezultat – kuća mora zadovoljavati određene kriterije i na temelju toga procjenjujemo cijeli čin kućegradnje. U slučaju vrline ne gledamo samo rezultat, već cijeli proces, koji uključuje ispunjenje triju uvjeta:

- (1) Moramo znati da činimo vrlo djelo
- (2) To mora biti tako da smo odlučili to učiniti i to zbog djela samog
- (3) Dok činimo vrlo djelo moramo biti u stabilnom i postojanom stanju.

Stoga, da bismo ispoljavali vrlinu, to jest, da bismo djelovali vrlo, moramo biti svjesni da to činimo. Kada odlučimo djelovati, na primjer, hrabro, trebamo biti svjesni da tako i postupamo te da biramo pokazati upravo vrlinu hrabrosti. Također, vrlo djelo treba biti poželjno radi sebe

samog, a ne kako bi se putem njega postigao neki drugi cilj. Primjerice, ne bi hrabrim djelom nazvali ono koje smo učinili samo kako bi se hvalisali, a ne poradi njega samog. Bivanje u stabilnom i postojanom stanju je važno kod donošenja odluke o djelovanju jer ono znači da smo stekli točnu predodžbu o vrlini, dobro smo je usvojili, te ćemo ju moći ispoljavati svaki idući put kada je to potrebno. Ako znamo kako biti hrabri, tada ćemo uvijek biti u stanju pokazati hrabrost, to jest, djelovati hrabro. Uz to, vršenje moralne radnje uključuje vrlinu intelekta i to onu o kojoj ovise sve ostale – razboritost. Dakle, vrlo djelovanje nije automatsko, već je namjerno donošenje odluke koja pokazuje da smo svjesni toga da odabiremo činiti određenu radnju.

5. Teorija "zlatne sredine"

Aristotel opisuje etičku vrlinu kao *hexis* ("stanje", "raspoloženje"). To je raspoloženje potaknuto našim navikama da imamo odgovarajuće emocije (*NE*, II.IV 1105b25-6). Neispravna stanja karaktera također su *hexeis*, oni su skloni neprimjerenim emocijama. Ovo se treba istaknuti jer je značaj ove tvrdnje u tome što Aristotel ovdje odbacuje Platonovu koncepciju vrline. Platon smatra da je vrlina znanje, a porok je ništa drugo doli nedostatak znanja. Za Aristotela vrlina nije nešto što se može znati na isti način kao bilo koja druga vrsta znanja. On inzistira da se vrline razlikuju od svih zanata i drugih grana znanja po tome što su vrline jedine koje uključuju emocionalne reakcije i nisu čisto intelektualne prirode (Kraut 2018).

Vršenje samog vrlog djela sačinjeno je od aktivnog djela u kojem se nalazi odluka o djelovanju i pasivnog djela u kojem se nalaze emocije za koje ne možemo odlučiti što ćemo točno osjećati. Kada djelujemo vrlo, koristimo oba dijela jer ne možemo ignorirati nijedan od njih. Proces navikavanja (habituacije) uči nas i o tome kako donijeti odluku, ali uči nas i kako imati emocije na neki način, u kojim je količinama što primjereno. Na primjer, uzmimo hrabrost – ako osjećamo višak emocije, zalazimo u jednu krajnost i tada smo neustrašivi, što je pomalo suludo, a ako osjećamo manjak emocija, tada ponovno zapadamo u drugu krajnost i osjećamo kukavičluk što također nije najsretnije rješenje. Niti jedna od ovih krajnosti ne reflektira hrabrost. Emocije moramo osjećati u primjerenj oj količini, u sredini koju određuju okolnosti i sredina s obzirom na nas.

Kako određujemo sredinu? Prvo treba razjasniti dva značenja riječi sredina. Aristotel govori o dvije vrste sredina, aritmetičkoj i relativnoj sredini. Kako bi nam pokazao razliku između ovih sredina, Aristotel u šestom poglavlju druge knjige daje primjer atletičara Milona koji nam ukazuje na koju sredinu se treba fokusirati i zašto. Prvo nam kazuje što je aritmetička sredina – recimo da je 10 puno, a 2 malo, iz toga zaključujemo da je 6 sredina. Radi se o matematičkoj sredini koja se određuje u odnosu na brojeve. Takvu sredinu ne bi trebali primjenjivati kada su ljudske radnje u pitanju jer se ona ne određuje u odnosu na nas. To znači da odrediti da je 10 komada hrane nekome puno, a 2 komada malo, znači gledati s obzirom na koga određujemo tu količinu. Tako atletičar, poput Milona u Aristotelovom primjeru i netko tko je tek početnik u vježbanju ne trebaju pojesti jednaku količinu hrane. Zato količinu nećemo odrediti aritmetičkom sredinom, jer bi 6 komada neke hrane za početnika daleko previše, a za Milona

premalo. Zbog toga Aristotel inzistira na relativnoj sredini, koju treba određivati s obzirom na nas, a ne tražiti aritmetičku sredinu same stvari.

Svaka je etička vrlina „zlatna sredina“ između dvije krajnosti, od kojih je jedna višak, a druga nedostatak (*NE*, 1106a26-b28). U tom se pogledu, kaže Aristotel, vrline ne razlikuju od tehničkih vještina: svaki kvalificirani radnik zna kako izbjeći višak i nedostatak i nalazi se u srednjem stanju između dvije krajnosti (Kraut 2018). Ono što nam primjer pokazuje jest to da kod traženja sredine, trebamo sagledati onu relativnu jer se takva određuje u odnosu na nas. Ono što je nekome previše, drugome je premalo. „Zlatna sredina“ koju mi tražimo je vrlina, a svaki manjak ili višak je porok. Sredinu je teško pogoditi, zato nam treba znanje o tome što trebamo činiti u određenoj situaciji. Aristotel neće ponuditi univerzalna načela kao što su to „Ne ubij!; Ne laži!“, već će ustrajati u tome da pokaže kako je sredina relativna i kako svako naše djelovanje koje uključuje vrline ovisi o okolnostima u kojima djelujemo. Zato Aristotel smatra da kod donošenja odluke o moralnom djelovanju sudjeluje i jedna intelektualna vrlina, vrlina razboritosti i koja nam omogućava procjenu situacije i osjećanje primjerene doze onih emocija koje su potrebne.

Trebalo bi istaknuti da ovaj koncept podržava ideju da u određenim situacijama trebamo imati snažne emocije naravno, kada situacija to zahtijeva. U nekim je situacijama potreban veći ili manji stupanj bijesa ili ljutnje. Količina emocije će biti proporcionalna ozbiljnosti situacije. Naravno, ovo podrazumijeva da recimo bijes nikada ne bi trebalo osjećati u onoj količini koja će potkopati naš razum, dakle, nikada ne smijemo zapasti u onu točku u kojoj gubimo kontrolu. Aristotel će reći da je sasvim moguće biti jako ljut, a da pritom ne zapadamo u takvu krajnost (Kraut 2018).

Konačna definicija vrline sastoji se od četiri djela:

- a) Stanje koje odlučuje
- b) Sastoji se u srednosti i to s obzirom na nas
- c) Srednost je određena načelom
- d) Načelom koje određuje razborit čovjek

Vrlina je dakle stanje u kojem se čovjek nalazi jer je ona ukorijenjena u onome tko je njome naučio raspolagati. Kako Aristotel pokušava pokazati da je sreća stabilna i vrlina mora biti takva kako bi putem nje mogli sreću i ostvariti. Vrlina je „zlatna sredina“, ona se određuje s obzirom na nas, primjenjujemo neku vrlinu u određenim situacijama zajedno s okolnostima koje su nam dane. Načelo koje određuje vrlinu jest ono o kojem odlučuje intelektualna vrlina o kojoj sve druge ovise, a to je razboritost putem koje primjenjujemo onu vrstu znanja koju smo stekli o tome kako treba djelovati u datom trenutku. Pod pretpostavkom da smo racionalni, primijeniti ćemo znanje primjenjivanja vrline koje smo stekli putem procesa habituacije, pojednostavljeno rečeno, moći ćemo djelovati vrlo. Dakle, djelovati u skladu s vrlinom znači imati želju za djelovanjem što je onda popraćeno promišljanjem o najboljem mogućem načinu na koji to djelo može biti izvršeno u specifičnoj situaciji. Taj proces uključuje i primjerenu dozu osjećanja kao i racionalno rasuđivanje o tome kako je radnju najbolje učiniti. Shodno svemu rečenom u ovom poglavlju, opisati će se neke od vrline koje Aristotel navodi. Prvo će se razložiti darežljivost, zatim pravednost pa prijateljstvo.

Aristotel nalaže da je darežljivost srednost u novcu. Osoba koja je darežljiva, iako mnogo daje, time se ne hvali. Kod darežljivosti jedna je krajnost prema novcu rasipnost, dok je druga nedarežljivost (škrtoš). „Nedarežljivost uvijek pripisujemo onima koji oko novca brinu više nego treba, dočim rasipnost primjenjujemo kada obuhvatnije, naime, rasipnicima nazivamo one koji su neuzdržni i rastrošni do razuzdanosti“ (*NE*, IV.I 1120a29-31). Dalje govori o tome da ljudi koji srljaju u jednu od ove dvije krajnosti uglavnom imaju više poroka. Objašnjava kako rasipnik propada zbog samog sebe zbog toga što je imutak glavno sredstvo za život. Takav će čovjek biti lišen imutka jer ga pretjerano troši pa će zato ostati bez tog izvanjskog dobra.

Zatim opisuje kako oni koji su bogati mogu to svoje izvanjsko dobro utrošiti na dva načina – dobar ili loš. Onaj tko je vrlo osoba, novac će iskoristiti u dobre svrhe – takav čovjek je darežljiv. Novac se koristi tako što se daje ili uzima, a vrlo će osoba, prema Aristotelu, više pažnje posvećivati tome da novac daje ondje gdje je potreban, negoli će uzimati odakle ne treba. Sukladno tome, inzistirati će na djelovanju, radije nego na ne djelovanju:

„Naime, po krepost je značajnije učiniti negoli da nam se dobro učini, i više činiti lijepa djela negoli ne činiti ružna; jasno je kako davanje prate dobri čini i lijepa djela, dok primanje znači da nam je učinjeno dobro ili barem nečinjenje ružnoga“ (*NE*, IV.I 1120a10-15).

Darežljivcem ćemo nazvati samo onoga tko daje upravo onima kojima treba – takva osoba djeluje u skladu s vrlinom i može biti pohvaljena. Oni koji daju onima kojima ne treba, ne djeluju u skladu s vrlinom, već imaju neke druge motive radi kojih djeluju te takve nećemo nazvati darežljivima. Isto je s onima koji djeluju, odnosno daju, a pritom drugima nanose bol – njima je najviše stalo do novca, stoga ih također nećemo zvati darežljivima.

Oni koji su darežljivi, ne gledaju svoju korist. Mnogo daju, ali pritom nisu zabrinuti za svoj imutak. Darežljivost je određena upravo prema vlastitom imutku, jer kako Aristotel kaže, kod darežljiva čovjeka se ne mjeri broj darova koje je nekome dao, već se mjeri u samom stanju onoga tko djeluje – vrlo osoba daje onoliko koliko ima i može. Zbog toga, nećemo reći da je onaj tko je dao puno darova vrlija osoba od onoga tko je dao manje (što je bilo u skladu s njegovim imutkom). Također, onaj koji je darežljiv, ne samo da zna davati, već zna i primiti. Prima onoliko koliko je proporcionalno s njegovim davanjem.

Kod darežljivosti Aristotel još napominje kako je od dvije krajnosti – rasipnosti i nedarežljivosti, mnogo gore biti nedarežljiv. Onaj koji je rasipan, lako može pronaći srednosti i postati darežljiv jer ima karakteristike darežljive osobe – on daje, ali ne čini to na ispravan način. Uz naviku, lako će postati darežljiv. Nasuprot rasipnosti, nalazi se nedarežljivost koja je gora jer ljudi više griješe u odnosu prema njoj. Oni uzimaju odakle ne treba i onoliko koliko im ne treba. Takvi osjećaju pohlepu i pri nevaljalim djelima koja čine, ne osjećaju sramotu. Takvi se okorištavaju prijateljima, umjesto da im daju. Toliko o darežljivosti.

Dalje, treba sagledati na koji način Aristotel razumije pravednost. Ona je nešto složenija u odnosu na prethodno izloženu i ovdje ćemo se fokusirati na aspekt pravednosti kao vrline karaktera i njezino objašnjenje sredine. Aristotel započinje svoje istraživanje pravednosti tako što kaže da „što se tiče pravednosti i nepravednosti valja razvidjeti: kakvim se djelatnostima one bave, te koja je srednost pravednost, i kojim je krajnostima po sredini ono što je pravedno“ (*NE*, V.I 1129a1-5). Kao polazišnu točku Aristotel uzima ono što se obično podrazumijeva kao pravedno. Pravedno je ono stanje u kojem se nalazimo kada činimo pravedna djela. Nastavlja dalje i govori kako često oprečno stanje nečega ukazuje na njemu suprotno te daje primjer kako bi dodatno pojasnio na što misli. Kada kažemo da se dobro meso poznaje po svojoj tvrdoći,

zaključujemo da ono koje je mlohavo mora biti loše. Analogno tome, kada mi kažemo da je neko djelo pravedno, znati ćemo i kakvo bi bilo nepravedno. Dakle, ako za nekoga kažemo da je nepravedan, tada to znači da osoba ne djeluje u skladu sa zakonom, pohlepna je i nije moralna. Nepravedan je onaj čovjek koji je pohlepan jer pohlepa traži dobre stvari koje uzima te ih uzima mnogo. Iz istog razloga je i nemoralan. Krši zakon, a zakon je pravedan jer je propisan težeći zajedničkoj dobrobiti za svih. Za Aristotela je pravednost savršena vrlina. Da bi objasnio pravednost, prvo ukazuje na nepravednost govoreći kako na mnoga djela možemo pokazati i za njih reći da su nepravedna, primjerice, kada je netko preljubnik ili kada ulazi u fizički konflikt, reći ćemo da je nepravedan. Na isti način prepoznajemo i pravednost pa ćemo za nekoga tko poštuje zakone kazati da je pravedan. Ono što želi reći jest to da različita djela prepoznajemo kao pravedna ili nepravedna pa je zbog toga pravednost drugačija od ostalih vrlina. Ona je na neki način sama po sebi sredina, dok je nepravednost svaki manjak ili višak kod pravednosti. Također, pravednost je posebna vrlina zbog toga što nju pokazujemo u odnosu na druge, nju uvijek ispoljavamo prema nekome. Zaključno će dati definiciju prema kojoj „pravednost jest stanovita srednost, ali ne onim načinom kojim su ostale vrline, nego zbog toga što se odnosi prema sredini, dok se nepravednost odnosi prema krajnostima“ (NE V.IV1134a13-16).

Naposljetku, osvrnimo se na vrlinu prijateljstva. Prijateljstvo je važno za Aristotela jer su prijatelji oni prema kojima manifestiramo vrlinu (Kraut 2018). Za njega je prijateljstvo najvažnije izvanjsko dobro, „jer ono je nekakva krepost ili sadržava krepost, a uz to je najnužnije za život. Naime nitko ne bi izabrao živjeti bez prijatelja, pa čak kad bi imao i sva ostala dobra“ (NE, VIII.I 1155a 2-5). Nalaže da je savršeno prijateljstvo ono u kojem su obje strane jednako vrle. Ono nastaje kada dvoje ljudi prepoznaju dobar karakter jedan u drugome te kada povode vrijeme zajedno baveći se aktivnostima koje ostvaruju njihove vrline. (Kraut 2018)

Kada započinje raspravu o prijateljstvu navodi da je pravi prijatelj netko tko voli drugu osobu zbog te druge osobe i želi joj isključivo dobro. Željati dobro za drugoga, naziva "dobrom voljom" (*eunoia*), a prijateljstvo je uzajamno odnos iskazivanja dobre volje, pod uvjetom da svaki prepozna prisutnost ovog stava u drugome. Samo u prijateljstvima koja se temelje na dobrom karakteru netko može pronaći želju da koristi drugoj osobi radi te osobe same (Kraut 2018; Vučetić 2007).

Aristotel neće niti preispitivati što znači željeti dobro za nekog drugog, već to tretira kao nešto samorazumljivo. Kaže nam kako lako shvaćamo da su nam prijatelji potrebni kako bi prema

njima mogli ispoljavati vrlinu tokom nekog duljeg vremena. Dakle, imati prijatelja znači istovremeno mu i koristiti i to poradi njega samog, a kada to činimo, manifestiramo vrlinu i pridonosimo svojoj sreći (Kraut 2018).

Nadalje, Aristotel nam daje do znanja da je broj ljudi s kojima netko može održavati vezu koju naziva savršenim prijateljstvom prilično malen (*NE*, IX.X). Tome je tako jer s prijateljima trebamo provesti puno vremena, a nije moguće posvetiti se jednako velikom broju ljudi. Također, ono što je ključno za prihvaćanje ovog stajališta jest to da će se Aristotel zalagati za poimanje prijatelja kao „drugog ja“. Mi u svojim prijateljima vidimo sebe jer imati bliskog prijatelja znači imati uvid ne samo u svoje vrline, već i u tuđe. Jednostavno, vrlo osoba će cijeliti vrline kod prijatelja (Kraut 2018). Kod prijateljstva je dakle, sredina, onaj koji se ponaša kao prijatelj. Manjak je ovdje bezobzirnost, a višak hvalisavost. Prijatelj je netko tko će drugome činiti dobro radi njega, a ne kako bi se time hvalio. Također, prijatelj će uzeti u obzir sve što bi moglo drugoga povrijediti pa mu takve stvari neće kazivati (*NE*, IV.VI 1127a).

6. Kritika teorije „zlatne sredine“

Teorija „zlatne sredine“ može biti kritizirana jer pretpostavlja slijedeće – prvo, vrlina je sredina između dvije krajnosti (poroka) jednog manjka i jednog viška. Drugo, putem ovakve koncepcije se implicira da kada vrlo osoba treba djelovati, to znači da ona bira između te dvije krajnosti od kojih obje odbacuje i bira sredinu. To znači da svako naše moralno djelovanje podlaže nekoj kvantitativnoj analizi jer zapravo sagledavamo tri stanja, od kojih biramo jedno. Ovo funkcionira ako, na primjer, odlučujemo o tome koliko ćemo novaca dati za vjenčani poklon pa se traži nekakav iznos koji nije manjkav, a niti pretjeran. Međutim, kada bi se našli u takvoj dilemi da moramo birati hoćemo li otići na prijateljevo vjenčanje ili ćemo otići na proslavu rođenja djeteta jednako bliskom prijatelju, ne bi mogli odlučivati na isti način jer ovakva situacija ne podlaže nekakvoj kvantitativnoj analizi. Aristotelov bi odgovor morao ipak ići u smjeru da se kaže kako vrlo osoba pokušava pogoditi srednost te bi trebalo dozvoliti šire shvaćanje ovog pojma. Kada netko donosi odluku o djelovanju, svakako prolazi kroz proces promišljanja tokom kojeg uzima u obzir sve relevantne činjenice koje bi mogle utjecati na ishod tog djelovanja. Dakle, nije tako da se teorija „zlatne sredine“ ne može primjenjivati u mnogim slučajevima, nego se tako može samo činiti jer su neke moralne dileme kompleksnije od drugih. U slučaju u kojem odlučujemo o odlasku na prijateljevo vjenčanje ili proslavu rođenja djeteta, mi uzimamo u obzir sve ono što je relevantno za donošenje ispravne odluke – treba razmotriti kojem je prijatelju svaki od tih događaja važniji, kojem ću manje nedostajati ako se ne pojavim, koja je moja uloga na tim događanjima i tome slično. Stoga, treba donijeti odluku koja se nalazi između toga da nekoga povrijedimo i da nekome ugodimo pa je i to neko srednje stanje. Možemo promotriti i posao suca – on odlučuje je li optuženik kriv ili nije na temelju optužnice. Svi će se složiti oko toga da se suci svakodnevno nalaze u situaciji u kojoj moraju donijeti ispravnu odluku, a pritom se radi o kompleksnoj dilemi. Sudac će, kao i mi u prethodnom primjeru, razmotriti sve relevantne činjenice koje su mu dostupne pa će na temelju istih odlučiti. Može ili povjerovati optužnici i odmah osuditi optuženog ili može biti skeptičan prema njoj pa smo tako opet došli do zaključka da on traži neku odluku koja će biti sredina u odnosu na lakovjernost i skeptičnost (Kraut 2018).

Druga kritika koja se može uputiti Aristotelu tiče se shvaćanja emocija. Naime, Aristotel nam nalaže kako emocije također sudjeluju u našem moralnom rasuđivanju. Problematično je to što

se može reći da nije tako da svi moraju doživjeti određenu emociju kako bi živjeli vrlo. Za primjer uzmimo hrvača koji osjeća određenu dozu strasti prema tom sportu. Netko tko se nikada nije bavio hrvanjem, nije doživio istu emociju, a čini se da može živjeti jednako sretan život kao i onaj koji je tu emociju osjetio. Nadalje, nije jasno, kako stoici nalažu, zašto bi netko trebao doživjeti određene emocije kao što su bijes, ljutnja, strah, briga za novcem. Za njih su ove emocije uvijek neprimjerene i nisu potrebne kako bi se ostvario sretan život. Aristotel bi ovdje odgovorio kako je doživljavanje tih emocija prvenstveno neizbježno jer su one sasvim uobičajene, dio su našeg života. Ono što čovjek treba naučiti jest kako izaći na kraj s negativnom emocijom, kako ju kontrolirati, kako procijeniti kada je ona potrebna, a kada nije. Emociju treba doživjeti i naučiti njome ovladati. Stoga su one emocije uključene u Aristotelov prikaz vrlina važan i koristan dio svakog dobro proživljenog ljudskog života i to onda kada ih se doživi na ispravan način. Ono što treba imati na umu kod interpretacije emocija u Aristotela jest to da je osjećanje određene količine emocije povezano s vrlinom, emocije zapravo kreiraju vrlinu. Nadalje, Aristotel ovdje daje ograničenje nalažući da nisu pojedine emocije te koje kreiraju vrlinu, već je vrlina stanje u kojem se nalazimo popraćeno emocijama. Svakako postoje i emocije koje povremeno ne možemo kontrolirati s obzirom na to da one mogu proizaći iz iracionalnog dijela duše. Ono što je problematično kod ove koncepcije jest činjenica da ako nešto nije pod našom kontrolom, tada to nije niti podložno moralnoj evaluaciji, dakle ako pokazujemo emociju koju ne kontroliramo, ista ne može biti povrgnuta moralnom sudu. Aristotel će razriješiti ovaj problem na način da objasni kako smo mi zapravo za svoje postupke odgovorni uvijek. Dakle, svjestan je da postoji nešto izvan naše kontrole, ali smo u suštini uvijek odgovorni za vlastite postupke – ako smo pokazali neku emociju koja ne predočava vrlinu, svejedno smo odgovorni za svoje ponašanje i to neizravno (Kraut 2018; Kristjánsson 2021).

7. Zaključak

Naposljetku, valja istaknuti kako Aristotel uistinu ima cjelovitu teoriju o dobrobiti. Kako bi shvatili da je tome tako, moramo proučavati i interpretirati njegove tekstove. Često se čini da Aristotel govori o nekim pojmovima koji su pretjerano udaljeni od naših, što je i razumno jer su njegovi tekstovi ipak pisani u 4. stoljeću prije Krista. Međutim, ljudska se priroda nije mnogo promijenila o čemu nam svjedoče upravo interpretacije Aristotelovih tekstova. Čitajući iste, shvatiti ćemo kako je mnogo toga primjenjivo na sadašnje stanje stvari u svijetu (i nas same). Prateći njegovu teoriju o dobrobiti koja je raspisana kroz *Nikomahovu etiku*, smatram da uistinu možemo ostvariti dobar život.

Međutim, neke stvari ne smijemo shvatiti odviše doslovno. Ovdje mislim na one dijelove etike koji nalažu stav da žene nisu kandidati za postajanje vrlo osobom. U današnjem svijetu je takav stav neprihvatljiv s obzirom na to da žene imaju drugačiji položaj u društvu od onoga koji su imale u Aristotelovo vrijeme. Isto je i s robovima, Aristotel za njih kaže da također nisu kandidati za postajanje vrlo osobom, no to više ne važi jer nemamo robovlasničko društvo.

Nadalje, slažem se sa stavom da mladi ljudi također nisu kandidati. Mladi ljudi mnogo teže kontroliraju svoje emocije (onaj iracionalni dio duše). Oni su jednostavno u fazi razvijanja, te su u konstantnom procesu navikavanja. Smatram da je tome tako jer se to naprosto slaže s konceptom sreće koji je uključen u Aristotelovu teoriju o dobrobiti – on pokušava pokazati da je sreća (kao i vrlina) trajno i stabilno stanje. Mladi se mijenjaju rapidnom brzinom, što izgledom, što interesima, što karakterno, a studenti često i mijenjaju životni prostor. Stoga, vrlo osoba može biti samo netko tko je odrastao jer je tada, ako ne u sasvim stabilnom stanju, barem u stabilnijem od onoga tko je mlad. Kada kažem da je netko odrastao, ne mislim ovdje na neku specifičnu skupinu ljudi s određenim brojem godina, već mislim na one koji se nalaze u stabilnom stanju na način da žive na jednom mjestu, u vlastitom domu te imaju stalna primanja. Prateći tekst *Nikomahove etike*, uključujući i prethodno razumijevanje istog, možemo ga shvatiti kao neku vrstu uputa za vođenje dobrog života. Kada je tekst shvaćen na ispravan način, čini se kao da sve stvari o kojima se tvrdi postaju bjelodane. Zapravo je mnogo toga čisto zdravorazumski. Aristotel nam jednostavno nalaže da razborito promišljamo o odlukama koje donosimo te da iste moraju biti u skladu s dušom, odnosno, kod svake se treba osjećati primjerena doza emocije te se tada manifestira naša vrlina. Manifestiranje vrline nije ništa drugo doli ispravno ponašanje. Govori se samo o tome kako prije svake odluke koju donosimo treba prvo dobro razmisliti, razmotriti što osjećamo i zašto – na taj način ćemo jedino jasno uvidjeti,

na primjer, uzrujavamo li se nepotrebno ili ne. Nakon toga sami ispravljamo svoje emocije i nakon dovoljnog promišljanja djelujemo i to djelujemo dobro (ako ne dobro, barem bolje od onoga kako bi djelovali kada ne bi razmišljali o ovim stvarima). Što se tiče popisa vrline, odnosno srednosti, koje daje Aristotel, smatram da su one u redu. U svakom slučaju je izrazito detaljno opisao što bi se sve loše moglo dogoditi kada ne bi tražili zlatnu sredinu te je to samo po sebi poticaj za traženje iste. Svaki filozof kojemu su u centru etičke teorije vrline će dati drugačiji popis, to je zato što ih je teško sve odrediti, a i zato što se očito (prema Aristotelu) one određuju u danim okolnostima, stoga je moguće da postoji i neka koju nitko nije naveo, a ispostavi se da je vrline. Također, ovdje moram obraniti stav da su vrline ono što je ključno za moralni razvoj. Vrline su naprosto nešto što pokazuju svi vrli ljudi kada su u prilici da ih pokažu te će se velik broj ljudi, neovisno o kulturološkim razlikama složiti oko toga koja su djela koja nedopustiva, odnosno nisu moralno prihvatljiva. Upravo u takvim djelima, odnosno situacijama kada smo suočeni s moralno neprihvatljivom situacijom, svaka vrlo osoba će reagirati na način da pokaže vrlinu. To nam pokazuje dvije stvari – prva je ta da je moral očito jako važan te postoji kao nešto objektivno, a druga jest ta da djelujemo zbog vrline ili možda bolje rečeno, na temelju vrline kada prepoznamo nešto moralno neispravno te ponavljajući takva djelovanja, čini se da se moralno razvijamo jer nas nakon učinjenog vrlog djela prati osjećaj da smo ispravno učinili te se sigurno radi toga pohvaljujemo. Shvaćamo da djelujemo na ispravan način. Kada bi bilo suprotno tome, kada ne bi djelovali uopće, a kamoli vrlo ili pak promišljali o odluci koju ćemo donijeti – nakon učinjenog djela, ne bi nas pratio nikakav osjećaj, što znači da moralnog razvoja ne bi bilo. Moralni razvoj je uvijek popraćen činjenjem vrlih djela te pomnim promišljanjem povezanog s onime što osjećamo.

Na kraju, treba još raspraviti o dobrobiti samoj. Naprosto, ako sreću shvatimo na Aristotelov način, znati ćemo da je to ono što je potrebno za dobar život. Sasvim je prirodno da svi ljudi teže sreći kao krajnjem cilju te je to, također, zdravorazumski. Sreća je krajnja svrha svih naših radnji, krajnji je cilj. Nema smisla niti pokušati dati odgovor na pitanje „Zašto želiš sreću?“ – ona je prosto intrinzično dobro te je poželjna sama zbog sebe. Put do sreće je možda, recimo trnovit, ali zato možemo biti vođeni teorijom o dobrobiti predstavljenom u *Nikomahovoj etici* kako bi do nje došli.

8. Popis literature

- 1) Alispahić S. 2019. *Pojam vrline u Aristotelovoj etici*, završni magistarski rad, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet u Sarajevu, odsjek za filozofiju, Sarajevo, http://www.ff.unsa.ba/files/zavDipl/18_19/fil/Selma-Alispahic.pdf (Stranica posjećena 7.9.2021.)
- 2) Aristotel, *Nikomahova etika*, Zagreb, Globus, 1988.
- 3) Crisp, R. 2004. *Aristotle, Nicomachean Ethics, Cambridge texts in the History of Philosophy*, Cambridge University press. ISBN 0-511-04017-2 eBook (netLibrary)
- 4) Gregorić P. 2008. *Aristotel o diobi duše. Prolegomena : Časopis za filozofiju*, Vol. 7 No. 2: 133-151, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=45933 (Stranica posjećena 7.9.2021.)
- 5) Hudoletnjak Grgić M. 2007. *Ljudsko dobro u Nikomahovoj etici I. Filozofska istraživanja*, Vol. 27 No. 4: 791-807, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=30883 (Stranica posjećena 7.9.2021.)
- 6) Kraut, R. 2018. "Aristotle's Ethics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), Preuzeto iz: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/aristotle-ethics/>, (Stranica posjećena 17. travnja 2021.)
- 7) Kraut, R. 2016. Aristotele on well-being. U: Fletcher, G. *The Routledge Handbook of Philosophy of Well-being*. Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, OX14 4RN, 46-58.
- 8) Kristjánsson K. 2021. *Reason and intuition in Aristotle's moral psychology: why he was not a two-system dualist*, *Philosophical Explorations*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13869795.2021.1937681> (Stranica posjećena 7.9.2021.)
- 9) Roščić V. 2007. *Pojam navike kod Aristotela. Filozofska istraživanja*, Vol. 27 No. 3: 559-570, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=28558 (Stranica posjećena 7.9.2021.)
- 10) Senković Ž. 2007. *Aristotelova εὐδαιμονία. Filozofska istraživanja*, Vol. 27 No. 4: 809-821, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=30885 (Stranica posjećena 7.9.2021.)
- 11) Tadić I. 2003. *Ogled o Aristotelovoj etici (I). Crkva u svijetu : Crkva u svijetu*, Vol. 38 No. 3: 333-372, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=61010 (Stranica posjećena 7.9.2021.)

- 12) Trbara T. 2012. *Aristotelove moralne vrline i odgoj*, završni rad, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Preddiplomski studij Filozofija – Pedagogija, Osijek, <https://repositorij.ffos.hr/islandora/object/ffos:1645> (Stranica posjećena 7.9.2021.)
- 13) Virag A. 2004. *Aristotel. Playmath*, Vol II No. 5: 16-18, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=2727 (Stranica posjećena 7.9.2021.)
- 14) Vučetić M. 2007. *Prijateljstvo u Aristotelovoj filozofiji. Filozofska istraživanja*, Vol 27 No. 3: 571-579, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=28560 (Stranica posjećena 7.9.2021.)